

การพัฒนาหลักสูตรเพื่อเสริมสร้างนวัตกรรมชุมชนโดยใช้มัสยิดเป็นฐาน
ในบริบทสังคมพหุวัฒนธรรม จังหวัดปัตตานี

Curriculum Development to Strengthen Community Innovators Using Mosques
as a Base in the Context of a Multicultural Society in Pattani Province

มูฮัมหมัดอาหมีน คอยา^{1*}, อาแว แม่ะอูมา² และ ซุลกอρνัยน์ เบญญา³
Muhammad Ameen Khoya^{1*}, Awae Meah-ouma², and Zulqornai Benya³

¹⁻³คณะอิสลามศึกษาและนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยฟาฏอนี

¹⁻³Faculty of Islamic Studies and laws, Fatoni University

*Corresponding author, e-mail: moohamadkhoya1970@gmail.com

(Received: November 12, 2025; Revised: February 24, 2026; Accepted: March 16, 2026)

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีจุดประสงค์การวิจัยเพื่อพัฒนาหลักสูตรการเสริมสร้างนวัตกรรมชุมชนโดยใช้มัสยิดเป็นฐานในบริบทสังคมพหุวัฒนธรรมจังหวัดปัตตานี วิธีการดำเนินการศึกษามี 4 ขั้นตอน คือ 1) การศึกษาข้อมูลพื้นฐานของการพัฒนาหลักสูตร 2) สร้างและตรวจสอบคุณภาพหลักสูตร 3) ศึกษาผลการใช้หลักสูตร และ 4) ประเมินและปรับปรุงหลักสูตร การเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึกจากผู้ให้ข้อมูลหลัก ประกอบด้วย เก็บข้อมูลจากอิหม่าม คณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิดจำนวน 10 มัสยิด ๆ ละ 2 คน จำนวนทั้งหมด 20 คน การวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา โดยอิงตามกรอบการสัมภาษณ์เชิงลึก สัมภาษณ์กลุ่ม เพื่อตอบวัตถุประสงค์การวิจัย ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนาหลักสูตรเพื่อเสริมสร้างนวัตกรรมชุมชนโดยใช้มัสยิดเป็นฐานในบริบทสังคมพหุวัฒนธรรม จังหวัดปัตตานี คือ หลักสูตรที่พัฒนาขึ้นมีโครงสร้างชัดเจน ครอบคลุมวัตถุประสงค์ เนื้อหา กิจกรรมการเรียนรู้ และการประเมินผลที่สอดคล้องกับบริบทสังคมพหุวัฒนธรรม โดยมุ่งเสริมสร้างคุณลักษณะและสมรรถนะของนวัตกรรมชุมชนทั้งด้านศาสนา ความเป็นผู้นำ การบริหารจัดการ การคิดวิเคราะห์ และการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ และสอดคล้องกับวิถีชีวิตของประชาชนในพื้นที่ ประกอบด้วยวิสัยทัศน์ หลักการ จุดมุ่งหมาย สมรรถนะและคุณลักษณะมุสลิมที่พึงประสงค์ จุดประสงค์รายวิชา มาตรฐานการเรียนรู้ ตัวชี้วัด เนื้อหาสาระ สื่อการเรียนรู้ ร่วมถึงการวัดและประเมินผล และกิจกรรมเสริมหลักสูตร การนำหลักสูตรไปใช้สามารถสร้างความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องในการพัฒนาผู้เรียนให้มีสมรรถนะและคุณลักษณะที่พึงประสงค์อย่างครอบคลุม เป็นมุสลิมที่มีคุณภาพสร้างประชาชาติที่ดี สามารถสร้างประโยชน์ให้กับสังคม ประเทศชาติ และประชาชาติอย่างสันติ

คำสำคัญ: นวัตกรรมชุมชน, มัสยิด, สังคมพหุวัฒนธรรม

Abstract

This research aims to develop a training curriculum for community innovators based in mosques within the multicultural context of Pattani Province. The study was conducted in four stages: 1) examining background information for curriculum development, 2) designing and validating the quality of the curriculum, 3) investigating the effectiveness of the curriculum implementation, and 4) evaluating and refining the curriculum. Data were gathered via comprehensive interviews with key informants, comprising two imams and members of Islamic committees from each of ten mosques, yielding a total of twenty informants. The data were analyzed using content analysis derived from the in-depth interview guidelines,

along with group discussions, to address the research objectives. The findings indicate that the developed community innovator training curriculum, which adopts a mosque-based approach within the multicultural context of Pattani Province, has a clear and systematic structure. The curriculum comprises well-defined objectives, content, learning activities, and evaluation methods that are aligned with the local multicultural context. It is designed to enhance the characteristics and competencies of community innovators in religious knowledge, leadership, organizational management, analytical thinking, and peaceful coexistence, in accordance with the lifestyle and sociocultural context of the local community. The curriculum framework includes a vision, guiding principles, objectives, desirable Muslim attributes and competencies, course objectives, learning standards, indicators, content areas, learning materials, assessment and evaluation methods, and supplementary curriculum activities. The implementation of this curriculum contributes to fostering accurate understanding and holistic competency development among learners, enabling them to become quality Muslims who contribute positively to society, the nation, and the broader community through peaceful and constructive engagement.

Keywords: Community innovators, Mosques, Multicultural societies

บทนำ

การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้เป็นมนุษย์สมบูรณ์มีคุณภาพเป็นพลเมืองและพลโลกที่ดีและมีคุณค่า นั้นถือเป็นภาระหน้าที่ของทุกภาคส่วนในสังคม ในระบบการศึกษาอิสลาม อิสลามเป็นศาสนาที่เป็นระบอบการดำเนินชีวิตที่ สมบูรณ์ครอบคลุมทุกด้านของชีวิตทั้งในระดับปัจเจกบุคคล ครอบครัว สังคม และประชาชาติ ในด้านการศึกษา อิสลามให้ความสำคัญยิ่งต่อการศึกษาดังที่ระบุในคัมภีร์อัลกุรอานในอายัต (โองการ) แรก ๆ ที่สั่งใช้ให้มนุษย์ศึกษาเรียนรู้ ดังหลักฐาน ในอัลกุรอาน (อัล-อะลัก อายัตที่ 1-5) ซึ่งมีความหมายที่ว่า “จงอ่าน ในพระนามแห่งองค์อภิบาลของเจ้าผู้ทรงบันดาล ทรงสร้างมนุษย์มาจากก้อนเลือดก้อนหนึ่ง จงอ่านเถิด พระผู้อภิบาลของเจ้านั้นเป็นผู้ทรงเกียรติยิ่ง ทรงสอนมนุษย์ด้วยปากกา ทรงสอนมนุษย์ในสิ่งที่เขาไม่รู้” อีกทั้งหลักฐานจากพระวจนะของท่านศาสดามุหัมมัด ที่ได้กล่าวกำชับให้มุสลิมศึกษาความรู้ใน ฐานะเป็นเครื่องมือที่จะนำไปสู่การพัฒนาปัจเจกบุคคลให้มีความรู้ความเข้าใจสู่การศรัทธาและการปฏิบัติมีมากมายดังพระ วจนะของท่านศาสดาที่ได้กล่าวไว้ว่า “การแสวงหาความรู้เป็นหน้าที่เหนือมุสลิมทุกคน” (รายงานโดย อิบน์ มาญะ และ บัย ฮากีย) และอีกหนึ่งตัวอย่างของวจนะที่ส่งเสริมให้ศึกษาเรียนรู้อัลกุรอานในฐานะเป็นแหล่งความรู้ที่สูงส่งสำหรับมุสลิม คือ “ผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่พวกท่าน คือ ผู้ที่เรียนอัลกุรอานและสอนอัลกุรอานให้แก่ผู้อื่น” (รายงานโดย อัลบุคอรี) นอกจากนี้ยังคำ กล่าวที่เป็นวิสัยปัญหาของนักปราชญ์มุสลิมที่สะท้อนถึงการสร้างแรงบันดาลใจเพื่อการศึกษาตลอดชีวิตกล่าวว่า “จงศึกษา ตั้งแต่ในเปลจนถึงหลุมฝังศพ” การศึกษาอิสลามเน้นหลักการการศึกษาที่บูรณาการ ครอบคลุม สมดุล ไร้พรมแดน ยั่งยืนและเน้น การศึกษาเรียนรู้ตลอดชีวิต จึงถือเป็นหน้าที่สำหรับมุสลิมต้องศึกษาเรียนรู้ตลอดชีวิต โดยเป้าหมายการศึกษาในอิสลามเน้นการ สร้างมนุษย์ที่สมบูรณ์ทำหน้าที่เป็นบ่าวที่ดีและเป็นคอลีฟะห์ (ผู้นำในการเชิญชวนสู่ความดีห้ามปรามความชั่ว) บนหน้าแผ่นดิน สามารถดำรงชีวิตในโลกนี้อย่างมีความสุขและอยู่ในโลกหน้าอย่างปลอดภัยและมีความสุขที่ยั่งยืน

มัสยิดเป็นองค์กรหนึ่งที่มีส่วนสำคัญในการให้บริการด้านวิชาการแก่สังคมในรูปแบบที่หลากหลายและมีความ มุ่งมั่นในการนำสัจธรรมอิสลามมาพัฒนาสังคมมุสลิมให้มีคุณภาพการดำเนินชีวิตที่ดีในทุกด้าน และสามารถทำงานกับผู้อื่นใน สังคมโลกได้อย่างสันติ ซึ่งมัสยิดได้มีนโยบายการบริหารจัดการองค์กรบนพื้นฐานปรัชญาหรือหลักการขององค์กรที่กำหนดไว้ว่า ความว่า”และเราได้ส่งเจ้ามาเพื่ออื่นใด นอกจากเพื่อเป็นความเมตตาแก่ประชาชาติทั้งหลาย” (อัล-อัมบียาฮ์ 107) องค์กร มัสยิดส่วนใหญ่จะมีปณิธานที่มุ่งเน้นการเป็นองค์กรที่มีคุณค่าต่อมวลมนุษยชาติ มีวิสัยทัศน์เป็นองค์กรที่มีประสิทธิภาพ พัฒนา คนอย่างสร้างสรรค์ เผยแผ่อิสลามด้วยสันติวิธี นำสู่สังคมคุณภาพและคุณธรรม องค์กรมีพันธกิจหลักที่สำคัญประการหนึ่ง คือ

การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้เป็นคนดีที่มีศักยภาพ ซึ่งมีคุณค่าหลักขององค์กรที่ระบุนคุณค่าต่อสมาชิกและครอบครัวว่ามุ่งเน้นการพัฒนาสมาชิกให้เป็นมุสลิมที่มีคุณภาพและสร้างประชาชาติที่ดีเลิศ

นวัตกรรมชุมชนมีบทบาทสำคัญในฐานะกลไกการพัฒนาชุมชนจากภายใน เนื่องจากเป็นผู้ที่สามารถประยุกต์องค์ความรู้ทุนทางสังคม และภูมิปัญญาท้องถิ่นไปสู่การแก้ไขปัญหาและสร้างการเปลี่ยนแปลงอย่างยั่งยืน (อัฐพล เทพยา และอนุชา แพงเพชร, 2566) ในบริบทสังคมพหุวัฒนธรรมของจังหวัดปัตตานี ซึ่งมีความหลากหลายทางศาสนา ภาษา และวัฒนธรรม การพัฒนาชุมชนจึงจำเป็นต้องอาศัยพื้นที่กลางที่ได้รับการยอมรับร่วมกัน มัสยิดในฐานะศูนย์กลางศาสนาและสังคมของชุมชนมุสลิมมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมการเรียนรู้ การมีส่วนร่วม และการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ (อับดุลลาเต๊ะ สาและ และคณะ., 2567) อย่างไรก็ตามงานวิจัยสะท้อนให้เห็นว่ายังขาดหลักสูตรที่เป็นระบบและสอดคล้องกับบริบทพหุวัฒนธรรม เพื่อเสริมสร้างสมรรถนะนวัตกรรมชุมชนอย่างชัดเจน การพัฒนาหลักสูตรโดยใช้มัสยิดเป็นฐานจึงมีความจำเป็น เพื่อบูรณาการหลักศาสนาอิสลามกับทักษะนวัตกรรมทางสังคม และส่งเสริมการเรียนรู้ร่วมกันของคนต่างวัฒนธรรม อันจะนำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชนและสันติสุขอย่างยั่งยืน (Syahril et al., 2024) ปัญหาหลักไม่ได้อยู่ที่ศักยภาพของชุมชน หากแต่อยู่ที่การขาดระบบการเรียนรู้ที่หล่อหลอมนวัตกรรมชุมชนอย่างเหมาะสม การพัฒนาหลักสูตรบนฐานมัสยิดจึงเป็นแนวทางเชิงยุทธศาสตร์ที่ตอบโจทย์ทั้งมิติศาสนา สังคม และพหุวัฒนธรรม พร้อมสร้างผู้นำการเปลี่ยนแปลงจากภายในชุมชนอย่างยั่งยืน

มัสยิดในจังหวัดปัตตานีได้มีการจัดทำหลักสูตรเสริมสร้างพัฒนาศักยภาพนวัตกรรมชุมชน เพื่อการพัฒนาสมาชิกขององค์กรให้เป็นทรัพยากรบุคคลที่มีคุณภาพ มีศักยภาพ และมีอัตลักษณ์ความเป็นมุสลิมที่สมดุลทั้งมิติร่างกาย จิตใจ สติปัญญา และจริยธรรม อันสอดคล้องกับแนวคิดการศึกษาอิสลามแบบองค์รวม (holistic Islamic education) ซึ่งมุ่งพัฒนามนุษย์ให้สามารถทำหน้าที่เป็นบ่าวของอัลลอฮ์และเป็นเคาะลีฟะฮ์ในการสร้างสังคมสันติอย่างยั่งยืน (Al-Attas, 2020; Hashim & Langgulung, 2021) การพัฒนาหลักสูตรตั้งอยู่บนแนวคิดสำคัญหลายประการ ได้แก่ 1) การจัดทำหลักสูตรบนฐานการศึกษาอิสลามที่ครอบคลุมทุกมิติของชีวิต โดยเน้นการบูรณาการความรู้ศาสนาและความรู้ร่วมสมัยอย่างสมดุล (integrated curriculum) (Hashim, 2020) 2) การออกแบบโครงสร้างหลักสูตรและสื่อการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับอัตลักษณ์ บริบทเชิงพื้นที่ และความแตกต่างของผู้เรียนในแต่ละชุมชน (context-based curriculum) (Tyler, 2021) 3) การส่งเสริมระบบการบริหารจัดการหลักสูตรผ่านการพัฒนาผู้ใช้หลักสูตร การนิเทศ ติดตาม และประเมินผลอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง เพื่อให้การใช้หลักสูตรบรรลุผลตามปรัชญา วิสัยทัศน์ และจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้ (Ornstein & Hunkins, 2022) และ 4) การจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มีชีวิตชีวาและเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ เพื่อพัฒนาสมรรถนะและคุณลักษณะมุสลิมที่พึงประสงค์ในบริบทสังคมพหุวัฒนธรรมและโลกดิจิทัล (OECD, 2021)

ดังนั้นการพัฒนาหลักสูตรเสริมสร้างพัฒนาศักยภาพนวัตกรรมชุมชน ได้จัดทำขึ้นบนพื้นฐานแนวคิดที่สำคัญหลายประการได้แก่ 1) แนวคิดของการจัดทำหลักสูตรเสริมสร้างพัฒนาศักยภาพนวัตกรรมชุมชนเป็นหลักสูตรที่วางอยู่บนหลักการศึกษาอิสลามที่ครอบคลุมทุกมิติการดำเนินชีวิตตามระบอบอิสลาม ในรูปแบบการบูรณาการ สมดุลเป็นหลักสูตรอิงเนื้อหา 2) การกำหนดโครงสร้างหลักสูตรและสื่อการเรียนรู้ได้จัดทำให้เหมาะสมกับอัตลักษณ์และสภาพบริบทเชิงพื้นที่และยุคสมัยของผู้ใช้หลักสูตร มีความยืดหยุ่น 3) การส่งเสริมระบบการบริหารจัดการหลักสูตรผ่านการอบรมพัฒนาผู้ใช้หลักสูตร ใช้สื่อ และมีการนิเทศติดตามและประเมินผลอย่างเป็นระบบและต่อเนื่องเพื่อให้การใช้หลักสูตรมีประสิทธิภาพสูงสุดและสามารถบรรลุผลตามปรัชญา วิสัยทัศน์และจุดมุ่งหมายของหลักสูตร และ 4) การส่งเสริมการบริหารจัดการหลักสูตรที่เน้นกระบวนการจัดการเรียนรู้อย่างมีชีวิตชีวาที่ทำให้ผู้เรียนมีสมรรถนะและคุณลักษณะมุสลิมที่พึงประสงค์ตามเป้าหมายที่กำหนด เป็นผู้ยึดมั่นในค่านิยมวัฒนธรรมองค์กร การจัดการเรียนรู้ตามหลักสูตรเสริมสร้างพัฒนาศักยภาพนวัตกรรมชุมชน ผู้ใช้หลักสูตรจะต้องศึกษาตั้งแต่วิสัยทัศน์ หลักการ จุดมุ่งหมาย สมรรถนะและคุณลักษณะมุสลิมที่พึงประสงค์ จุดประสงค์รายวิชา มาตรฐานการเรียนรู้ ตัวชี้วัด เนื้อหาสาระ สื่อการเรียนรู้ รวมถึงการวัดและประเมินผล และกิจกรรมเสริมหลักสูตร ทั้งนี้เพื่อให้การนำหลักสูตรไปใช้สามารถสร้างความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องในการพัฒนาผู้เรียนให้มีสมรรถนะและคุณลักษณะที่พึงประสงค์อย่างครอบคลุม เป็นมุสลิมที่มีคุณภาพสร้างประชาชาติที่ดีเลิศ สามารถสร้างประโยชน์ให้กับสังคม ประเทศชาติ และประชาชาติอย่างสันติที่ยั่งยืนสืบไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อพัฒนาหลักสูตรเพื่อเสริมสร้างนวัตกรรมชุมชนโดยใช้มัสยิดเป็นฐานในบริบทสังคมพหุวัฒนธรรม จังหวัดปัตตานี
2. เพื่อศึกษาผลการพัฒนาหลักสูตรเพื่อเสริมสร้างนวัตกรรมชุมชนโดยใช้มัสยิดเป็นฐานในบริบทสังคมพหุวัฒนธรรม จังหวัดปัตตานี

การทบทวนวรรณกรรม

แนวคิดเกี่ยวกับนวัตกรรม

นวัตกรรม คือ ผู้ที่ริเริ่ม ประดิษฐ์คิดค้น และสร้างสรรค์นวัตกรรมในรูปแบบของเทคนิค เครื่องมือ หรือกระบวนการ ด้วยวิธีการที่แปลกใหม่และสร้างสรรค์ โดยมีคุณลักษณะสำคัญคือ มีความคิดริเริ่มและมองเห็นโอกาส มีความรู้ความเชี่ยวชาญ ผ่านการศึกษาและอบรม มีคุณภาพส่วนบุคคลสูง มีพลังในการขับเคลื่อนและความยืดหยุ่นในการปรับตัว อีกทั้งมีทุนทางสังคม ที่ช่วยให้สามารถสื่อสารและถ่ายทอดแนวคิดได้อย่างมีประสิทธิภาพ (ชัฎยา ปิยะรังษี, 2563; วสันต์ สุทธาวาส, 2559)

นวัตกรรมชาวบ้าน หมายถึง ผู้นำ/แกนนำในการพัฒนาและริเริ่มสร้างสรรค์เพื่อใช้กระบวนการหรือวิธีการส่งเสริมให้เกิดการพึ่งตนเองอย่างมีสุขและภาวะระดับบุคคลและครอบครัวอย่างมีคุณภาพชีวิตที่ดี (จามรี พระสุนิต, 2563)

สมรรถนะของนวัตกรรมชุมชนตาม ศตานัน บุญรอด (2564) หมายถึง พฤติกรรม ความสามารถ ทักษะ และเจตคติที่ประกอบด้วย การมีพฤติกรรมเชิงรุกแสดงถึงความมุ่งมั่นในการบรรลุเป้าหมาย ความคิดสร้างสรรค์ในการริเริ่มหรือปรับปรุงสิ่งใหม่ ๆ จิตสาธารณะที่ตระหนักและปฏิบัติเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ทักษะการสื่อสารที่สามารถแบ่งปันความรู้ ชักชวน และเจรจาต่อรองอย่างสร้างสรรค์ รวมถึงการสื่อสารข้ามภาษาและวัฒนธรรม ทักษะการคิดอย่างมีวิจารณญาณในการวิเคราะห์และตัดสินใจอย่างเป็นระบบ ภาวะผู้นำที่สร้างแรงบันดาลใจและมีอิทธิพลต่อผู้อื่นเพื่อบรรลุเป้าหมายร่วมกัน และความฉลาดทางอารมณ์ในการควบคุมและบริหารจัดการอารมณ์เพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่ดีและมีประสิทธิภาพกับผู้อื่น

หลักสูตรท้องถิ่นและหลักสูตรชุมชนกับการพัฒนานวัตกรรมชุมชน

แนวคิดหลักสูตรท้องถิ่นหรือหลักสูตรชุมชนเป็นกรอบการจัดการศึกษาที่มุ่งตอบสนองต่อบริบทพื้นที่ โดยยึดชุมชนเป็นฐานของการกำหนดเป้าหมาย เนื้อหา และกระบวนการเรียนรู้ เพื่อพัฒนาผู้เรียนให้มีสมรรถนะที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต อัตลักษณ์ และความต้องการของสังคมในพื้นที่จริง (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2563) หลักสูตรลักษณะดังกล่าวช่วยเชื่อมโยงการศึกษาเข้ากับการพัฒนาคุณภาพชีวิต และส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตของสมาชิกชุมชน ในบริบทสังคมพหุวัฒนธรรม หลักสูตรชุมชนมีบทบาทสำคัญในการบูรณาการทุนทางสังคม ทุนวัฒนธรรม และทุนศาสนาเข้ากับองค์ความรู้ร่วมสมัย โดยเฉพาะการจัดการเรียนรู้ที่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนและชุมชนมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการศึกษาเชิงพื้นที่และการสร้างสมรรถนะพลเมืองในศตวรรษที่ 21 (UNESCO, 2021; OECD, 2021)

สำหรับชุมชนมุสลิม การใช้มัสยิดเป็นฐานในการพัฒนาหลักสูตรชุมชนสะท้อนบทบาทของมัสยิดในฐานะศูนย์กลางการเรียนรู้ของสังคมที่บูรณาการการศึกษา ศาสนา และการพัฒนาสังคมเข้าด้วยกันอย่างเป็นองค์รวม หลักสูตรเสริมสร้างศักยภาพนวัตกรรมชุมชนจึงถูกออกแบบให้มีความยืดหยุ่น สอดคล้องกับอัตลักษณ์พื้นที่ และสามารถปรับใช้ได้ตามบริบทของแต่ละชุมชน พร้อมทั้งพัฒนาทักษะด้านความเป็นผู้นำ การบริหารจัดการ การสื่อสาร และการใช้เทคโนโลยีดิจิทัลที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตในโลกยุคปัจจุบัน (Ornstein & Hunkins, 2022)

นอกจากนี้ การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นให้มีประสิทธิภาพจำเป็นต้องอาศัยระบบการบริหารจัดการหลักสูตรที่มีการมีส่วนร่วม การนิเทศ ติดตาม และประเมินผลอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้หลักสูตรสามารถตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคม และบรรลุเป้าหมายการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณธรรม คุณภาพ และศักยภาพในการสร้างสังคมสันติอย่างยั่งยืน (Ministry of Higher Education, Science, Research and Innovation, 2023)

บทบาทของมัสยิด

จากผลการวิจัยเกี่ยวกับการใช้มัสยิดเป็นฐาน พบว่ามีแนวทางสำคัญ 9 ประการ ได้แก่ 1) ทบทวนกระบวนการทัศน์ของผู้นำมัสยิด 2) ส่งเสริมความร่วมมือระหว่างผู้นำชุมชนบนหลักศาสนา (อิมาตะฮ์) 3) รมรงศ์ให้มัสยิดเป็นศูนย์กลางกิจกรรมและการละหมาดเพื่อเสริมสร้างพลังศรัทธา 4) เสริมบทบาทมัสยิดในฐานะศูนย์รวมจิตใจของชุมชน 5) จัดการความรู้ให้สอดคล้องกับ

หลักศาสนาและชีวิตโลก 6) ส่งเสริมความสัมพันธ์ทั้งภายในชุมชนมุสลิมและกับผู้นับถือศาสนาอื่นในบริบทสังคมพหุวัฒนธรรม 7) จัดการทรัพยากรสินของชุมชนผ่านกองทุนโดยมีมัสยิดเป็นศูนย์กลาง 8) ใช้มัสยิดเป็นศูนย์กลางของกระบวนการ "ชูรอ" (การปรึกษาหารือร่วมกัน) 9) ใช้กระบวนการชูรอในการกำหนดกฎกติกาเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างยั่งยืน (ชินวัฒน์ แม้นเดช และคณะ, 2562) ดังนั้น มัสยิดไม่ได้เป็นเพียงสถานที่ประกอบศาสนกิจเท่านั้น หากแต่เป็นศูนย์กลางสำคัญของการดำรงชีวิตชุมชนมุสลิม ที่มีบทบาททั้งในด้านจิตวิญญาณ การจัดการองค์ความรู้ สร้างความร่วมมือ และพัฒนาระบบสังคมให้สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติภายใต้หลักศาสนาและวัฒนธรรมร่วม

แนวคิดการอยู่ร่วมกันของคนในสังคมพหุวัฒนธรรม

1. การอยู่ร่วมกันตามแนวทางศาสนาของคนในสังคมพหุวัฒนธรรมในสังคมไทย หลักการและแนวทางปฏิบัติของศาสนาทั้งหลายมีความสอดคล้องกันในประเด็นที่สำคัญ คือ การให้ความสำคัญต่อคนในศาสนาอื่น ๆ ที่ต่างกันนั้น ในฐานะที่เป็นมนุษย์ด้วยกัน เป็นเพื่อนร่วมโลกเดียวกัน มีธรรมชาติเหมือนกัน และทุกคนสามารถอยู่ร่วมกันได้ โดยไม่จำเป็นต้องนับถือศาสนาเดียวกัน หรือเชื่อเหมือนกัน เพราะความแตกต่าง ความหลากหลายทางสังคมและวัฒนธรรม ไม่ได้เป็นปัญหา หรือข้อจำกัดที่ขัดขวางการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ การไม่เรียนรู้ ไม่เข้าใจและการไม่การปฏิบัติตามหลักคำสอนในศาสนาของตนเองอย่างถูกต้องเหมาะสมต่างหาก เป็นปัญหาของมนุษย์ และเป็นประเด็นที่ท้าทายศักยภาพหรือความสามารถของมนุษย์ทั้งหลายในการอยู่ร่วมกัน ภายใต้ความแตกต่างทางด้านศาสนา สังคมและวัฒนธรรม

2. การอยู่ร่วมกันของคนในสังคมพหุวัฒนธรรมตามหลักการของศาสนาและหลักสิทธิมนุษยชน การอยู่ร่วมกันของคนในสังคมพหุวัฒนธรรมในประเทศไทย มีลักษณะเป็นพลวัต เคลื่อนไหวเชื่อมโยงถึงกันทุกทิศทาง หมายความว่า การอยู่ร่วมกันอาจจะเริ่มจากส่วนใดก็ได้ เช่น การเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ส่งผลให้เกิดการเคารพในความแตกต่างของกันและกัน และเมื่อมีปัญหาความขัดแย้งกัน ก็ต้องเจรจาหาทางออกร่วมกันอย่างสันติ หรืออาจจะเริ่มจากการเคารพในความต่างกัน ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน และการเจรจาหาทางออกร่วมกันเป็นวิธีการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม เป็นต้น

3. วิธีการอยู่ร่วมกันของชุมชนในสังคมพหุวัฒนธรรมในประเทศไทยกับการสร้างมั่นคงทางสังคมอย่างเป็นรูปธรรม คือ การเน้นให้ทุกคนในชุมชนหรือสังคม ตระหนักถึงความสำคัญในหลักคำสอนในศาสนาของตนเอง และปฏิบัติตามหลักคำสอนนั้นอย่างถูกต้องเหมาะสม การเน้นให้ทุกคนเคารพในสิทธิและเสรีภาพของกันและกัน การเน้นให้คนในชุมชนได้ทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ และการจัดการปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นด้วยสันติวิธีปราศจากความรุนแรง ซึ่งในหลักการเหล่านี้ สิ่งที่ต้องตระหนัก คือ การอยู่ร่วมกันในสังคมพหุวัฒนธรรมนั้น ทุกคนทุกฝ่ายต้องตระหนักว่า ทุกคนในสังคมจะต้องเคารพในสิทธิและเสรีภาพของกันและกัน ไม่ละเมิดสิทธิและเสรีภาพในการนับถือศาสนาของกันและ และการปฏิบัติตามหลักการและพิธีกรรมในทางศาสนา ในขณะที่เดียวการมีกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันระหว่างคนภายในชุมชน จะเป็นกลไกหรือเป็นแนวทางสำคัญที่สามารถขับเคลื่อนหรือทำให้การอยู่ร่วมกันภายใต้ความแตกต่างกันด้านศาสนา สังคม และวัฒนธรรมดำเนินไปอย่างสันติและสร้างสรรค์ เพราะการมีกิจกรรมร่วมกันจะช่วยให้มีการติดต่อประสานกัน การทำความเข้าใจกัน การแก้ปัญหาร่วมกัน ลดความหวาดระแวงระหว่างกันด้วย และเปิดโอกาสให้มีการเรียนรู้ศาสนา สังคม และวัฒนธรรมของกันและกัน

ในขณะที่เดียวกัน รูปแบบของการอยู่ร่วมกันของคนในสังคมพหุวัฒนธรรมในประเทศไทยนั้น ต้องเน้นการเคารพในสิทธิเสรีภาพของกันและกัน ไม่ละเมิดสิทธิและเสรีภาพของกันและกัน ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน และการจัดการแก้ไขความขัดแย้งหรือปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมร่วมกัน ด้วยการเจรจาพูดคุยกันหาทางออกร่วมกันอย่างสร้างสรรค์ ดังนั้น แนวทางที่พึงประสงค์ สำหรับการอยู่ร่วมกันของคนในสังคมพหุวัฒนธรรมในประเทศไทย จึงเป็นกระบวนการที่เน้นการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน เน้นการอยู่ร่วมกันอย่างสร้างสรรค์และมีกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่อง และเน้นการสร้างสรรค์ประโยชน์สุขเกิดขึ้นแก่คน องค์กรและส่วนรวมในสังคมโดยเฉพาะทุกคนทุกฝ่ายต้องคำนึงความเจริญ ความรุ่งเรือง ความสงบสุขของบ้านเมือง ความเป็นคนไทยด้วยกัน และความเป็นมนุษย์ด้วยกัน เพราะการคำนึงเช่นนี้ เป็นความคิดความดำริที่สร้างสรรค์ที่ดีงาม จะเป็นจุดเริ่มต้นของการกระทำความดีอื่น ๆ ในสังคมร่วมกันด้วย (ยุทธนา นรเชษฐ และจุฑารัตน์ ทองอินทร์, 2563)

ชั้นทอง วัฒนธรรมประดิษฐ์ และคณะ (2564) ได้กล่าวถึงรูปแบบการสร้างสังคมพหุวัฒนธรรม เรียกว่า PALC Model ประกอบด้วย องค์ประกอบสำคัญ 4 ประการ ดังนี้

P: Paradigms of Community กระบวนทัศน์ของชุมชนได้แก่ ความคิด ความรู้สึกร่วมของคนในชุมชน ที่รู้สึกไม่แบ่งแยกจากกัน มีความรู้สึกของการเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ไม่แบ่งพรรคแบ่งพวก ไม่แบ่งศาสนา ทำให้การดำเนินชีวิตไปตามปกติสุข คนในชุมชนยึดมั่นในหลักธรรมคำสอนของศาสนานั่น มีความรักต่อกันในฐานะเพื่อนบ้านร่วมชุมชนและที่สำคัญคือการไม่เห็นแก่ตัว มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน ทั้งนี้ความรู้สึกที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันนี้ เกิดจากการที่คนในชุมชนได้อาศัยอยู่ร่วมกันในพื้นที่ที่มีลักษณะทางกายภาพที่ดีของชุมชน สภาพวิถีความเป็นอยู่ของคนในชุมชนดี มีคุณภาพชีวิตและรักษาสมดุลระหว่างชุมชนกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ชุมชนมีศรัทธาในศาสนาหรือวิถีความเชื่อที่ดีของชุมชน เป็นเครื่องขัดเกลาจิตใจและพัฒนาพฤติกรรมของคนในชุมชนด้วยมีหลักคำสอนของศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ

L: Leader and Local Wisdom Scholars ผู้นำทางศาสนาและปราชญ์ชาวบ้านในชุมชน หมายถึง ผู้นำศาสนา ผู้นำทางจิตวิญญาณ ผู้นำชุมชนแบบทางการ ตลอดจนผู้นำตามธรรมชาติ ที่เป็นผู้มีวิสัยทัศน์ มีคุณธรรม เป็นต้นแบบผู้มีคุณธรรมศีลธรรมที่ดีให้กับชุมชน ซึ่งทำงานเชิงรุกเพื่อเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนโดยใช้กิจกรรมทางศาสนาใช้ศาสนสถานเป็นพื้นที่เชื่อมความสัมพันธ์กับคนในชุมชน และสร้างสรรค์กิจกรรมศาสนสัมพันธ์ด้วยการเรียนรู้แลกเปลี่ยนระหว่างผู้นำศาสนา โดยภาพรวมผู้นำทางศาสนาและปราชญ์ชาวบ้านในชุมชนมีคุณลักษณะสำคัญ 2 ประการ คือ 1) มีทัศนคติและการปฏิบัติตนอย่างดี มุ่งมั่นในการพัฒนาชุมชนพหุวัฒนธรรมทางศาสนา และ 2) ปฏิบัติตนตามบทบาทหน้าที่ของผู้นำในการสร้างการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน

A: Activities and Lifestyles กิจกรรมและการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน กิจกรรมจิตอาสาเพื่อชุมชนต่าง ๆ เช่น การพัฒนาพื้นที่ชุมชนให้น่าอยู่ การร่วมทำความสะอาด การปลูกต้นไม้ การร่วมช่วยเหลือในงานหรือวันสำคัญ การร่วมบริจาค การระดมทุนให้ความช่วยเหลือต่าง ๆ ในชุมชนของตน ตลอดจนการให้ความช่วยเหลือสนับสนุนชุมชนอื่น หรือเป็นเครือข่ายร่วมกับชุมชนอื่น อยู่บนพื้นฐานของหลักการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ได้แก่ 1) การมีส่วนร่วมในการศึกษาปัญหาของชุมชน 2) การมีส่วนร่วมในการวางแผนกิจกรรมของชุมชน 3) การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติกิจกรรมของชุมชน 4) การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ และ 5) การมีส่วนร่วมในการประเมินผลกิจกรรมของชุมชน กระบวนการมีส่วนร่วมเหล่านี้เป็นสิ่งที่คนในชุมชนปฏิบัติจนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน ทำให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ที่จะทำงานเพื่อชุมชนอย่างเป็นระบบบนพื้นฐานของความแตกต่างกันทางวัฒนธรรม

C: Conflict Resolution ปัญหาและการแก้ไขความขัดแย้งในชุมชน การที่ชุมชนสามารถเรียนรู้แก้ไขปัญหาร่วมกัน รู้จักค้นหาวិเคราะห์เหตุแห่งปัญหา และมีความเชื่อมโยงสิ่งที่เรียนรู้กับโลกสมัยใหม่ ทำให้ชุมชนสามารถปรับตัวให้เข้ากับกระแสโลกแต่ยังคงรักษาลักษณะของชุมชนไว้ได้ เมื่อชุมชนเกิดปัญหา การจัดการความขัดแย้งเบื้องต้นพื้นฐาน คือ การหลีกเลี่ยงหรือหลบเลี่ยงมิให้เกิดความขัดแย้ง ยอมเสียสละความต้องการของตนเองหรือใช้ยุทธวิธี “พบกันครึ่งทาง” หรือ “ประนีประนอม” (Reconciliation) ลดการแข่งขันหรือจัดเรื่องอำนาจ ผลประโยชน์ พร้อมปลูกฝังให้รู้ดี รู้ชั่ว รู้ผลแพ้ชนะ ร่วมมือร่วมใจในการทำให้เกิดความพึงพอใจให้ทุกฝ่ายมีสัมพันธภาพที่ดีต่อกัน คนในชุมชนสามารถแก้ไขความขัดแย้งในชุมชนโดยใช้ปัญญา โดยมีบุคคล องค์กร หน่วยงานทั้งภายในและภายนอกเป็นสะพานเชื่อมความสัมพันธ์ ทำให้คนในชุมชนอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขได้

รัตติยา เหนืออำนาจ และคณะ (2565) การพัฒนากระบวนทัศน์และความเข้าใจทางสังคมพหุวัฒนธรรมกับการอยู่ร่วมกันอย่างสันติหรือการที่จะสร้างและพัฒนาสังคม คือ จะต้องพึงระวังประเด็นความขัดแย้งในทางสังคมที่จะเกิดขึ้นจากมีปัจจัยหรือมูลเหตุสำคัญใน 5 ประการ คือ 1) ความขัดแย้งด้านข้อมูล ข้อเท็จจริง (Data Conflict) 2) ความขัดแย้งด้านผลประโยชน์ (Interest Conflict) 3) ความขัดแย้งด้านความสัมพันธ์ (Relationship Conflict) 4) ความขัดแย้งด้านโครงสร้าง (Structural Conflict) และ 5) ความขัดแย้งด้านความเชื่อหรือค่านิยม (Value Conflict) โดยที่ทุกคน ทุกฝ่าย ทุกกลุ่มความแตกต่างหลากหลายทางความเชื่อ ศาสนา เพศ วัย และอื่น ๆ ที่อยู่ร่วมกันในชุมชนและสังคม จะต้องมีส่วนร่วมทั้งในการคิดตัดสินใจ ร่วมดำเนินการ ร่วมรับผลประโยชน์ และร่วมติดตาม ประเมินผล สร้างสรรค์ พัฒนา ตลอดจนให้การสนับสนุนส่งเสริมให้เกิดการประพัตและปฏิบัติ

ดังนั้นวัดการชุมชนมีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน โดยอาศัยสมรรถนะด้านการคิดเชิงสร้างสรรค์ ภาวะผู้นำ การสื่อสาร และจิตสาธารณะเป็นฐานสำคัญ หลักสูตรท้องถิ่นหรือหลักสูตรชุมชนจึงเป็นกลไกเชิงนโยบายและเชิงปฏิบัติที่เอื้อต่อการพัฒนานวัตกรรมชุมชน เนื่องจากเป็นหลักสูตรที่ยึดโยงกับบริบทเชิงพื้นที่ อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม และการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนอย่างแท้จริง ในบริบทสังคมพหุวัฒนธรรม มัสยิดทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ทางศาสนา สังคม และวัฒนธรรม ซึ่งเอื้อต่อการเสริมสร้างทุนทางสังคมและการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ กระบวนการจัดการเรียนรู้ที่บูรณาการบทบาทผู้นำศาสนา กิจกรรมการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม และการส่งเสริมการจัดการความขัดแย้งอย่างสันติ จึงเป็นกลไกสำคัญในการยกระดับศักยภาพนวัตกรรมชุมชนและเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในระยะยาว

วิธีการศึกษา

การวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ศึกษาข้อมูลและเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์กลุ่ม สันทนา กลุ่ม และเวทีแลกเปลี่ยนเกี่ยวกับการพัฒนาหลักสูตรเพื่อเสริมสร้างนวัตกรรมชุมชนโดยใช้มัสยิดเป็นฐานในบริบทสังคมพหุวัฒนธรรม จังหวัดปัตตานี โดยมีรายละเอียดดังนี้

กลุ่มเป้าหมายและผู้ให้ข้อมูลหลัก

โดยเลือกมัสยิดในพื้นที่/ชุมชนในจังหวัดปัตตานี ประกอบด้วย 1) มัสยิดอัตตาวน ตำบลบางปู 2) มัสยิดตะโล๊ะดีอรา มัน ตำบลตะโล๊ะดีอรา 3) มัสยิดตะลุบัน ตำบลตะลุบัน 4) มัสยิดดารุลนาอิม ตำบลตุง 5) มัสยิดกลางจังหวัดปัตตานี ตำบล อาเนาะรู 6) มัสยิดอรรฮูมานียะห์ (บราโอ) ตำบลปุด 7) มัสยิดนัจมุดดิน ตำบลทรายขาว 8) มัสยิดกรือเซะ (มัสยิดเก่า) ตำบลตันหยงลูโละ 9) มัสยิดรายอปัตตานี ตำบลจะบังติกอ 10) มัสยิดอัลมูฟลีฮีน ตำบลควน เก็บข้อมูลจากอิหม่าม คณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิด จำนวน 10 มัสยิด ๆ ละ 2 คน จำนวนทั้งหมด 20 คน เป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก เนื่องจากมัสยิดดังกล่าวมีบุคลากรเป็นผู้นำทางศาสนาและสังคมที่มีบทบาทสำคัญในการกำหนดทิศทางการเรียนรู้ การจัดกิจกรรม และการพัฒนาชุมชนบนฐานมัสยิด อีกทั้งมีความรู้ความเข้าใจบริบทพื้นที่และปัญหาชุมชนอย่างลึกซึ้ง การเลือกมัสยิดเป็นกลุ่มเป้าหมายมีความเหมาะสมต่อการศึกษาค้นคว้าหลักสูตรเพื่อเสริมสร้างนวัตกรรมชุมชน เพราะมัสยิดเป็นฐานการเรียนรู้ที่สามารถบูรณาการหลักศาสนาอิสลามกับการพัฒนานวัตกรรมทางสังคมได้อย่างสอดคล้องกับบริบทพหุวัฒนธรรม

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยเรื่องการพัฒนาหลักสูตรเพื่อเสริมสร้างนวัตกรรมชุมชนโดยใช้มัสยิดเป็นฐานในบริบทสังคมพหุวัฒนธรรม จังหวัดปัตตานี คณะผู้วิจัยได้ใช้วิธีการดำเนินการศึกษาวิจัย ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาข้อมูลพื้นฐานของการพัฒนาหลักสูตร โดยมีประเด็นที่ศึกษา ได้แก่ บทบาทและหน้าที่ของมัสยิดในการพัฒนาชุมชน คุณลักษณะและบทบาทของนวัตกรรมชุมชนในมุมมองผู้นำศาสนา ปัญหา อุปสรรค และความต้องการในการพัฒนานวัตกรรมชุมชน แนวทางและรูปแบบการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับบริบทสังคมพหุวัฒนธรรม และความคาดหวังต่อการพัฒนาหลักสูตรบนฐานมัสยิด ดำเนินการศึกษาด้วยวิธีการสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลหลัก คือ อิหม่าม คณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิด จำนวน 10 มัสยิด ๆ ละ 2 คน จำนวนทั้งหมด 20 คน โดยการใช้แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างในการสอบถามข้อมูล จากนั้นนำข้อมูลที่ได้นำมาดำเนินการวิเคราะห์ด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา

ขั้นตอนที่ 2 การสร้างหลักสูตรเพื่อเสริมสร้างนวัตกรรมชุมชนโดยใช้มัสยิดเป็นฐานในบริบทสังคมพหุวัฒนธรรม จังหวัดปัตตานี คณะผู้วิจัยดำเนินการสร้างหลักสูตรโดยการนำข้อมูลจากขั้นตอนที่ 1 มารวมกับการระดมสมองในขั้นที่ 2 โดยดำเนินการศึกษาจากผู้ให้ข้อมูลหลักร่วมกันอภิปรายเกี่ยวกับประเด็นการเขียนหลักสูตรหรือกรอบการเขียนหลักสูตรจากนั้นนำข้อมูลที่ได้นำมาปรับใช้ในการสร้างหลักสูตรเพื่อเสริมสร้างนวัตกรรมชุมชนโดยใช้มัสยิดเป็นฐานในบริบทสังคมพหุวัฒนธรรม

ขั้นตอนที่ 3 การศึกษาผลของการนำหลักสูตรไปใช้ในขั้นตอนนี้เป็นการนำหลักสูตรไปทดลองใช้กับกลุ่มเป้าหมาย คือ นวัตกรรมชุมชน อิหม่าม คณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิด ชุมชน 10 มัสยิด ๆ ละ 2 คน จำนวนทั้งหมด 20 คน โดยมีประเด็นที่ศึกษา ได้แก่ ความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาทนวัตกรรมชุมชน ความเป็นผู้นำและการทำงานร่วมกันในชุมชน ความสามารถในการประยุกต์หลักสูตรไปใช้กับกิจกรรมชุมชน ทศนคติและความพึงพอใจต่อหลักสูตร การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นต่อบุคคลและชุมชน

วิธีการและเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงด้านความรู้ ความเป็นผู้รู้ และบทบาทนวัตกรชุมชน แบบสังเกตแบบมีส่วนร่วม เพื่อศึกษาพฤติกรรมการเรียนรู้ การมีส่วนร่วม และการทำงานเป็นทีม ระยะเวลาในการทดลองใช้หลักสูตร ดำเนินการทดลองใช้หลักสูตรเป็นระยะเวลา 8 สัปดาห์ (สัปดาห์ละ 1 ครั้ง) รวมทั้งสิ้น 8 ครั้ง ข้อมูลที่เก็บรวบรวมในขั้นตอนนี้ ได้แก่ ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก ข้อมูลจากการสังเกตพฤติกรรมและการมีส่วนร่วม ข้อมูลสะท้อนผลการเรียนรู้และข้อเสนอแนะ โดยข้อมูลทั้งหมดนำมาวิเคราะห์ด้วยการวิเคราะห์เนื้อหาเชิงเปรียบเทียบ เพื่อประเมินผลของหลักสูตรและปรับปรุงให้มีความเหมาะสมยิ่งขึ้น

ขั้นตอนที่ 4 ประเมินและปรับปรุงหลักสูตร เป็นการประเมินคุณภาพและความเหมาะสมของหลักสูตรเพื่อเสริมสร้างนวัตกรชุมชนโดยใช้มัสยิดเป็นฐานในบริบทสังคมพหุวัฒนธรรม จังหวัดปัตตานี ภายหลังการทดลองใช้หลักสูตรในขั้นตอนที่ 3 โดยมุ่งเน้นการประเมินทั้งด้านเนื้อหา กระบวนการจัดการเรียนรู้ และผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นกับผู้เข้าร่วมและชุมชน การนำผลการประเมินไปใช้ปรับปรุงหลักสูตร คณะผู้วิจัยนำผลการประเมินมาวิเคราะห์ด้วยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหาเชิงสังเคราะห์ เพื่อนำไปปรับปรุงหลักสูตรในด้านโครงสร้าง เนื้อหา รูปแบบกิจกรรม และวิธีการประเมินผลให้มีความเหมาะสมสอดคล้องกับบริบทมัสยิดและสังคมพหุวัฒนธรรมมากยิ่งขึ้น ก่อนจัดทำเป็นหลักสูตรฉบับสมบูรณ์สำหรับการนำไปใช้ในชุมชนอย่างยั่งยืน

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์เชิงคุณภาพ โดยคณะผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลอย่างเป็นระบบและสอดคล้องกับขั้นตอนการวิจัย ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง การสนทนากลุ่ม การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และบันทึกสะท้อนผลการเรียนรู้ โดยถอดความและจัดหมวดหมู่ตามประเด็นสำคัญ จากนั้นนำมาวิเคราะห์ด้วยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหาและการสังเคราะห์เชิงประเด็น เพื่อให้ได้ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับบทบาทมัสยิด ลักษณะนวัตกรชุมชน ปัญหา ความต้องการ และแนวทางการพัฒนาหลักสูตร ข้อมูลจากการทดลองใช้หลักสูตรถูกนำมาวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบ เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงด้านความรู้ ความเป็นผู้นำ การมีส่วนร่วม และผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นกับผู้เข้าร่วมและชุมชน ขณะเดียวกันข้อมูลจากการประเมินหลักสูตรถูกนำมาวิเคราะห์เชิงตีความ เพื่อนำไปปรับปรุงโครงสร้าง เนื้อหา และกระบวนการจัดการเรียนรู้ให้มีความเหมาะสมยิ่งขึ้น คณะผู้วิจัยได้ตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลโดยใช้การตรวจสอบแบบสามเส้าและการตรวจสอบข้อมูลกับผู้ให้ข้อมูลหลัก เพื่อยืนยันความถูกต้อง ความครบถ้วน และความสอดคล้องของผลการวิจัยก่อนสรุปเป็นข้อค้นพบและองค์ความรู้ที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้จริงในบริบทชุมชนและสังคมพหุวัฒนธรรม

ผลการวิจัย

1. การพัฒนาหลักสูตรเพื่อเสริมสร้างนวัตกรชุมชนโดยใช้มัสยิดเป็นฐานในบริบทสังคมพหุวัฒนธรรม จังหวัดปัตตานี ในการวิเคราะห์ข้อมูลจากการร่วมระดมความคิดเห็น (workshop) สามารถสรุปเป็นประเด็นรวบยอด ดังนี้

จุดมุ่งหมายของหลักสูตร เพื่อสร้างนวัตกรชุมชนให้มีความรู้ความเข้าใจในหลักคำสอนพื้นฐานอิสลามทั้งด้านหลักการศรัทธา (อะกีดะฮ์) หลักการกฎหมายอิสลาม (ชะรีอะฮ์) หลักความดีงาม และมีการปฏิบัติตามหลักการคำสอนพื้นฐานอิสลาม และมุ่งมุ่งพัฒนาคุณภาพตนเองเพื่อให้เกิดคุณลักษณะมุสลิมที่ดีงามและมีอัตลักษณ์อิสลามขั้นพื้นฐาน และที่พร้อมจะนำองค์ความรู้ไปพัฒนาและขับเคลื่อนในพื้นที่ ยกระดับด้านคุณภาพชีวิต สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม มีภาวะความเป็นผู้นำมีความรับผิดชอบสามารถประยุกต์ใช้ความรู้เพื่อการดำเนินชีวิตอย่างมีคุณภาพ และสามารถเผยแพร่เมตตาธรรมสู่การพัฒนาประชาชาติที่ดีเลิศและสร้างสรรค์สังคมสันติสุขต่อไป

วัตถุประสงค์ทั่วไป เพื่อสร้างนวัตกรชุมชนและเตรียมความพร้อมสู่การทำงานร่วมมือกันในการพัฒนาและขับเคลื่อนยกระดับความเป็นอยู่ของชุมชนในด้านคุณภาพชีวิต เศรษฐกิจและสังคม ตลอดจนด้านวัฒนธรรมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

วัตถุประสงค์เฉพาะ เพื่อจัดการศึกษาและพัฒนา นวัตกรชุมชนที่มีคุณลักษณะดังนี้

1) มีภาวะผู้นำ จิตอาสา ตระหนักและให้ความสำคัญต่อการทำงานและช่วยเหลือสังคมใฝ่สันติและสามารถดำรงตนในบริบทสังคมพหุวัฒนธรรมได้อย่างสันติสุข

- 2) มีความภูมิใจและตระหนักถึงความสำคัญในการทำหน้าที่เพื่อการเชิดชูชนผู้คนสู่สังคมอิสลาม
- 3) มีความกระตือรือร้นและมุ่งมั่นในการพัฒนาทักษะชีวิตวิถีอิสลามที่จำเป็นต่อการดำเนินชีวิตประจำวัน
- 4) มีความสามารถในการขับเคลื่อนองค์กรนำความรู้สู่ชุมชน

คุณสมบัติของผู้เข้าศึกษาในหลักสูตร คือ 1) เป็นมุสลิมที่ยืนหยัดในหลักศรัทธา (อาากิตะห์) ที่เที่ยงตรง ปฏิบัติศาสนกิจ (อิบาดะฮฺ) ที่ถูกต้องและมีจรรยาบรรณ (อัคลาก) ที่ดีงาม 2) ไม่ฝักใฝ่หรือไม่มีความสัมพันธ์กับกลุ่มองค์กรที่เป็นที่ต้องห้ามด้านความมั่นคง 3) เป็นผู้หลักเลียงจากการกระทำบาปใหญ่ทุกประการ 4) มีความมุ่งมั่นและมีความพร้อมในการทำงานเพื่อการพัฒนาสังคมตามวิถีอิสลาม 5) มีความมุ่งมั่นในการปฏิบัติตามคุณลักษณะที่พึงประสงค์ 15 ประการ 6) เงื่อนไขอื่น ๆ ตามที่สถาบันกำหนด

คุณลักษณะที่พึงประสงค์ 15 ประการ

คุณลักษณะที่ 1 มีความอริสาธ คารพกตด้วยความบริสุทธิ์ใจทั้งในเรืงของการกล่าวปฏิญาณตน (กาลิมะฮฺ ชะฮาดะฮฺ) การละหมาด (เศาะลาฮฺ) การถือศีลอด (ศิยาม) การจ่ายชะกาต การประกอบพิธีหัจญ์การบริการ และอื่นๆ ล้วนเพื่ออัลลอฮ์เท่านั้น

คุณลักษณะที่ 2 ใฝ่ศึกษาและเรียนรู้ เป็นผู้ใฝ่รู้ใฝ่ศึกษา ด้วยการเรียนรู้เกี่ยวกับสังคมของชีวิตในโลกนี้และโลกอาคิเราะห์ รวมถึงความรู้ด้านภาษา พร้อมกัมีความเชี่ยวชาญในศาสตร์เฉพาะด้าน ตามความสามารถและความถนัดที่อัลลอฮ์ทรงประทานให้

คุณลักษณะที่ 3 ใช้ชีวิตเคียงข้างอัลกุรอาน ไกล่ชิดอัลกุรอาน ต้องไกล่ชิดอัลกุรอานทุกวัน (อัลวิรดูล กุรอานียฺ) ในฐานะที่อัลกุรอานเป็นวิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ด้วยการอ่าน ฟัง ใคร่ครวญ ศึกษาเนื้อหา ท่องจำ ยึดปฏิบัติ

คุณลักษณะที่ 4 มีการปฏิบัติตามสุนนะฮฺอย่างเคร่งครัด ปฏิบัติตามสุนนะฮฺของท่านเราะสูลุลลอฮ์ คือลัทธิลุลฮุอะลยฮฺวะสลัลัม ตามคำอธิบายของบรรดาอุลาม่าที่นำเชื่อถือและได้รับการยอมรับ ในทุกบริบทของอิบาดะฮฺและกิจการต่างๆ โดยเฉพาะบริบทของการละหมาด (ศอลาต)

คุณลักษณะที่ 5 มีจรรยาบรรณที่ดีงาม มีจริยธรรมที่ดีงาม จริยธรรมที่ดีงามจะเกิดขึ้นด้วยการปฏิบัติตามจริยธรรมของท่านเราะสูลุลลอฮ์ คือลัทธิลุลฮุอะลยฮฺวะสลัลัมทั้งขณะที่อยู่เพียงลำพัง หรืออยู่ร่วมกับผู้อื่น

คุณลักษณะที่ 6 มีสุขภาพและพลานามัยที่แข็งแรง มีพลานามัยที่สมบูรณ์ ร่างกายจะมีสุขภาพดีและแข็งแรง

คุณลักษณะที่ 7 มีระเบียบวินัย ชีวิตที่มีระเบียบวินัย มีการจัดระเบียบชีวิตที่ดี เข้าทำงานตรงต่อเวลาและรักษาคำมั่นสัญญา มีโปรแกรมชีวิตที่เป็นประโยชน์ทั้งกลางวันและกลางคืน มีคุณภาพชีวิตที่ดีและมีรายได้ที่หาเลี้ยงชีพได้รอบชีวิตที่ได้รับความปลอดภัยจากอัลลอฮ์ที่มีชื่อว่า "หะยาตัน ฎอยยิบะฮฺ "

คุณลักษณะที่ 8 มีความรับผิดชอบต่อนหน้าที่การงาน มีความรับผิดชอบสูง ต้องสำนึกอยู่เสมอว่าตนเองต้องมีความรับผิดชอบต่อการงานและหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย เพื่อให้ได้รับผลที่เป็นเลิศทั้งในโลกนี้และอาคิเราะฮฺ ไม่บกพร่องต่อหน้าที่และไม่ทอดทิ้ง

คุณลักษณะที่ 9 สร้างสภาพแวดล้อมที่ดี มีสภาพแวดล้อมที่ดี สภาพแวดล้อมรอบตัวต้องทำให้อยู่ในสภาพที่สะอาดและบริสุทธิ์ทั้งอากาศ และภูมิอากาศ พร้อมกับมีภูมิทัศน์ที่สวยงาม และเขียวชอุ่ม

คุณลักษณะที่ 10 มีการใช้อย่างประหยัดและพอเพียง ใช้จ่ายอย่างพอเพียงและประหยัด ต้องใช้จ่ายอย่างประหยัดอยู่ตลอดเวลา ไม่ตระหนี่ คับแคบ ไม่ฟุ่มเฟือย และไม่เลยเถิด มีความรับผิดชอบในภาระหน้าที่ด้านการเงิน

คุณลักษณะที่ 11 ห่างไกลจากสิ่งไร้สาระ หลีกห่างจากสิ่งไร้สาระ ต้องพยายามหลีกเลี่ยงและไม่หมกมุ่นกับสิ่งไร้สาระทั้งหลายที่ทำให้เสียเวลาและชีวิตโดยเปล่าประโยชน์ โดยเฉพาะสิ่งที่ก่อให้เกิดความเสียหายต่อตนเอง เช่น การตั้งภาคีต่ออัลลอฮ์ (ชิริก) การทำอุตริกรรม (บิตอะฮฺ) ความเชื่อที่มกมาย (คุรอฟาต) สิ่งที่ไม่ดีงาม

คุณลักษณะที่ 12 น้อมรับ และให้คำแนะนำและตักเตือน (นาฮียัต) ขอบให้และน้อมรับคำตักเตือน คำว่าขอบที่จะน้อมรับและให้คำตักเตือนหมายถึง น้อมรับคำตักเตือนที่เป็นประโยชน์ต่อตนเอง หรือให้คำตักเตือนที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นด้วยหัวใจที่บริสุทธิ์

คุณลักษณะที่ 13 แสดงความรักฉันพี่น้องในอิสลาม คบหามิตรสหายด้วยความซื่อสัตย์และจริงใจ หมั่นแสดงออกถึงความรักฉันพี่น้องในอิสลาม (อฺควะฮฺอิสลามียะฮฺ) ด้วยความซื่อสัตย์ จริงใจและผูกพัน พร้อมกับพยายามเปลี่ยนแปลงและแก้ไขตัวเองพี่น้องทั้งชายและหญิง

คุณลักษณะที่ 14 ยึดมั่นในองค์กร ดำรงมั่นในญะมาอะฮฺ ชอบใช้ชีวิตในรูปแบบของญะมาอะฮฺไม่ใช้ชีวิตอย่างโดดเดี่ยวพร้อมกับเชื่อฟังและปฏิบัติตามระเบียบข้อบังคับของญะมาอะฮฺองค์กรหรือหน่วยงานที่สังกัดและกฎหมายบ้านเมืองที่ไม่ค้านกับหลักการอิสลาม

คุณลักษณะที่ 15 เผยแผ่ความเมตตา เผยแผ่ความเมตตาของอัลลอฮฺไปทั่วทุกมุมโลกรวมทั้งผู้ที่ไม่ใช่มุสลิมและสิ่งสารพัด โดยเฉพาะต่อครอบครัวเครือญาติ มิตรสหาย และสังคม

สมรรถนะสำคัญของผู้เรียน

หลักสูตรเสริมสร้างศักยภาพนวัตกรชุมชน มุ่งพัฒนาปัจเจกบุคคลที่เป็นสมาชิกให้เกิดสมรรถนะสำคัญ 8 ประการ ดังนี้

1. ความสามารถในการเรียนรู้และเคียงคู่อัลกุรอาน เป็นความสามารถของผู้เรียนในการศึกษาหาความรู้ มีวัฒนธรรมการรักการศึกษาค้นคว้าหาความรู้เป็นวิถีชีวิต ใฝ่เรียนรู้ มีความสามารถในการอ่าน ฟัง และเขียน มีความสามารถในการศึกษาเรียนรู้เคียงคู่อัลกุรอาน ความสามารถในการอ่าน การสวดฟัง การใคร่ครวญและท่องจำ การอธิบายอัลกุรอานรักการอ่านกุรอาน ความสามารถในการเรียนรู้อัลหะดีษ หลักศรัทธา ศาสนบัญญัติ ชีวประวัติท่านนบี หลักคิออิสลาม ภาษาอาหรับสถานการณ์โลกปัจจุบันและองค์ความรู้ต่างๆที่เกี่ยวข้อง สามารถนำความรู้และบทเรียนจากการเรียนรู้ไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตได้อย่างมีคุณภาพในด้านการศรัทธา การปฏิบัติศาสนกิจ การมีคุณธรรมจริยธรรมอิสลาม และการอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้อย่างสันติและเหมาะสม

2. ความสามารถในการคิดวิเคราะห์อย่างมีวิจารณ์ญาณ เป็นความสามารถในการคิดวิเคราะห์ การคิดสังเคราะห์ การคิดอย่างสร้างสรรค์ การคิดอย่างมีวิจารณ์ญาณ และการคิดเป็นระบบ เพื่อนำไปสู่การสร้างองค์ความรู้หรือสารสนเทศเพื่อการตัดสินใจเกี่ยวกับตนเอง องค์กรและสังคมได้อย่างเหมาะสมมีทักษะและความสามารถในการแก้ปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ที่เผชิญได้อย่างถูกต้องเหมาะสมบนพื้นฐานของหลักเหตุผล คุณธรรม จริยธรรมและข้อมูลสารสนเทศที่วางอยู่บนหลักชะรีอะฮฺอิสลาม เข้าใจความสัมพันธ์และการเปลี่ยนแปลงของเหตุการณ์และสถานการณ์ต่าง ๆ ในสังคมและในบริบทโลก แสวงหาความรู้ ประยุกต์ความรู้มาใช้ในการป้องกันและแก้ไขปัญหา และมีการตัดสินใจที่มีประสิทธิภาพและมีวิสัยทัศน์โดยคำนึงถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อนตนเอง ครอบครัว องค์กร สังคม สิ่งแวดล้อมและประชาชาติโดยรวม

3. ความสามารถในการบริหารจัดการองค์กร เป็นความสามารถที่ผู้นำต้องเริ่มจากการรู้จักตนเองเป็นผู้รู้จักการวิเคราะห์หาเหตุและผล และรักที่จะเป็นผู้เรียนรู้อยู่ตลอดเวลาเพื่อสร้างความเข้าใจในการบริหารจัดการองค์กร ในการที่จะแบ่งงานให้ตรงตามความสามารถของผู้อยู่ภายใต้บังคับบัญชาแต่ละบุคคล และให้คำแนะนำการทำงานอย่างเป็นระบบเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุดของงาน จนเป็นผู้นำที่สามารถจะครองตน ครองคน และครองงานในที่สุด พร้อมด้วยมีทักษะต่าง ๆ คือ ทักษะสร้างความสัมพันธ์ ทักษะการสื่อสารและจูงใจในการทำงาน ทักษะการจัดการและมอบหมายงาน ทักษะการวางแผนงาน และคิดเชิงกลยุทธ์ ทักษะการแก้ปัญหา และการตัดสินใจ

4. ความสามารถในการเป็นผู้นำและผู้ตามที่ดี ความสามารถในการเป็นผู้นำและผู้ตามที่ดีนั้น จะต้องดำรงไว้ซึ่งหลักธรรมคำสอนแห่งศาสนา พร้อมกับปกครองผู้คนให้ประพฤติตนอยู่ในร่องรอยของหลักธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริต วินิจฉัยสั่งการได้อย่างฉับพลันบนฐานข้อมูลที่ถูกต้องเป็นปัจจุบัน สรรค์สร้างศรัทธาด้วยผลงาน ยึดหลักความสามัคคีปรองดองของบุคลากรในหมู่คณะ รู้จักยืดหยุ่นตามสถานการณ์ ประสานสืบทอด คิดสร้างสรรค์วิธีการทำงานใหม่ ๆ จูงใจเพื่อนร่วมงานบริหารงานแบบมีส่วนร่วม ควรทำดี เคร่งวินัย และเอาใจใส่ต่อหน้าที่การงาน ส่งเสริมผู้คนให้ดำรงอยู่บนความถูกต้องดีงามตามครรลองของอิสลาม

5. ความสามารถในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและการทำงานเป็นทีม เป็นทักษะและความสามารถในการสร้างปฏิสัมพันธ์เชิงบวกกับบุคคลอื่นๆ มีความสัมพันธ์ฉันพี่น้องในอิสลามที่แน่นแฟ้นในหมู่สมาชิกองค์กร ปฏิบัติตนด้วยดีกับครอบครัว มีทักษะความรับผิดชอบต่อนหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายอย่างเต็มใจและทุ่มเท มีภาวะผู้นำที่ดี สามารถทำงานและ

อยู่ร่วมกันในสังคมด้วยความสัมพันธ์อันดีระหว่างบุคคล มีค่านิยมวัฒนธรรมองค์กร มีความสามารถในการทำงานร่วมมือกันในรูปแบบองค์กรอย่างเป็นระบบ มีความรักและปกป้องศาสนา มีทักษะพหุวัฒนธรรมในการสื่อสารและการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ

6. ความสามารถในการสื่อสารและการเผยแพร่ เป็นความสามารถในการรับและส่งสารอย่างมีประสิทธิภาพในการใช้ภาษาถ่ายทอดความคิด ความรู้ความเข้าใจ ความรู้สึก และทัศนะของตนเองเพื่อแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ ข้อมูลข่าวสารและประสบการณ์อันจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาตนเอง ครอบครัว องค์กร สังคมและประชาชาติโดยรวมมีทักษะในการเผยแพร่และสร้างความเข้าใจในอิสลามด้วยสันติวิธี ใช้สื่อในการเผยแพร่ที่หลากหลาย หลากหลาด สร้างสรรค์ คติหรือเผยแพร่เชิญชวนสู่ลัทธิธรรมอิสลามอย่างมีอิมะฮ์ใช้จิตวิทยาเชิงบวก รวมทั้งมีความสามารถในการเจรจาต่อรองเพื่อขจัดและลดปัญหาความขัดแย้งต่าง ๆ การเลือกข้อมูลข่าวสารด้วยหลักเหตุผลและความถูกต้องตามหลักการชะรีอะฮ์ ตลอดจนการเลือกใช้วิธีการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพโดยคำนึงถึงผลกระทบที่มีต่อตนเอง องค์กรและสังคม มีความสามารถในการเลือกและใช้เทคโนโลยีด้านต่าง ๆ อย่างเหมาะสมมีคุณธรรม จรรยาบรรณและคุณภาพ เพื่อการพัฒนาตนเอง สังคม การเรียนรู้ การสื่อสาร การทำงาน การแก้ปัญหาอย่างสร้างสรรค์ ถูกต้องและเหมาะสม

7. ความสามารถในการใช้ทักษะชีวิตตามวิถีอิสลาม เป็นทักษะและความสามารถในการนำองค์ความรู้จากการศึกษาเรียนรู้ในหลักสูตรมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันได้อย่างสร้างสรรค์สามารถเรียนรู้ด้วยตนเองและเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง มีความรับผิดชอบ มีคุณลักษณะที่พึงประสงค์สามารถใช้ชีวิตอย่างมีความสันติ มีความศรัทธายึดมั่นที่มั่นคง มีการปฏิบัติตามสุนนะฮ์ มีจรรยาบรรณที่ดีงาม มีสุขภาพที่ดี สามารถจัดการตนเอง มีทักษะการใช้ชีวิตครอบครัวและสังคม มีทักษะแก้ปัญหาและอุปสรรคอย่างมีสติและสร้างสรรค์ มีทักษะในการจัดการปัญหาและความขัดแย้งต่าง ๆ อย่างเหมาะสม สามารถปรับตัวให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมและสภาพแวดล้อม และการรู้จักหลีกเลี่ยงพฤติกรรมไม่พึงประสงค์ที่ส่งผลกระทบต่อตนเอง ผู้อื่น และองค์กร สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมพหุวัฒนธรรมได้อย่างสันติ

8. ทักษะทางด้านการใช้เทคโนโลยีเบื้องต้นในการขับเคลื่อนองค์กร ความเข้าใจและใช้เทคโนโลยีดิจิทัล หรือ Digital literacy ของผู้นำที่มีทักษะในการนำเครื่องมือ อุปกรณ์ และเทคโนโลยีดิจิทัลที่มีอยู่ในปัจจุบัน อาทิ คอมพิวเตอร์ โทรศัพท์ แท็บเล็ต โปรแกรมคอมพิวเตอร์ และสื่อออนไลน์ มาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ในการสื่อสาร การปฏิบัติงาน และการทำงานร่วมกัน หรือใช้เพื่อพัฒนากระบวนการทำงาน หรือระบบในการขับเคลื่อนองค์กรอันจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในสิ่งที่ดีขึ้นในรูปแบบของแพลตฟอร์มการเรียนรู้โดยมีสยิดเป็นฐาน

โครงสร้างหลักสูตร/รายวิชาและเนื้อหา

กลุ่มวิชา	ระดับหลักสูตร /จำนวนชั่วโมง
1. อัลกุรอาน	ไม่น้อยกว่า 12 ชั่วโมง
2. อัลหะดีษ	ไม่น้อยกว่า 4 ชั่วโมง
3. อัลอะกีดะฮ์ (หลักศรัทธา)	ไม่น้อยกว่า 4 ชั่วโมง
4. อัลฟะกฮ์ (ศาสนบัญญัติ)	ไม่น้อยกว่า 6 ชั่วโมง
5. อัชชีเราะฮ์ (ชีวประวัติท่านนบี)	ไม่น้อยกว่า 6 ชั่วโมง
6. ตะวะฮ์ (ศาสตร์การเผยแพร่)	ไม่น้อยกว่า 6 ชั่วโมง
7. บทบาทและหน้าที่ของผู้นำ	ไม่น้อยกว่า 6 ชั่วโมง
8. การบริหารจัดการองค์กร	ไม่น้อยกว่า 6 ชั่วโมง
9. การคิดวิเคราะห์ (Design Thinking)	ไม่น้อยกว่า 6 ชั่วโมง
10. การใช้เทคโนโลยีเบื้องต้นในการขับเคลื่อนองค์กร	ไม่น้อยกว่า 6 ชั่วโมง
รวม 10 รายวิชา	62 ชั่วโมง

2. ผลการพัฒนาหลักสูตรนวัตกรชุมชนในสังคมพหุวัฒนธรรมโดยใช้มัสยิดเป็นฐานในจังหวัดปัตตานี พบว่า นวัตกรรมที่มีความรู้ ความเข้าใจ และมีความสามารถการบริหารจัดการมัสยิดให้เป็นระบบ ตลอดจนสร้างองค์ความรู้และสามารถเพิ่มทักษะจำเป็นที่เกี่ยวกับการดำเนินงานขับเคลื่อนชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ กล่าวคือ มีทักษะการทำงานเป็นทีม มีทักษะภาวะผู้นำ มีบทบาทและหน้าที่ของผู้นำ มีทักษะการยืดหยุ่นทางสังคม มีทักษะการจัดทำแผนพัฒนามัสยิด มีทักษะการคิด (Design Thinking) และมีทักษะการใช้เทคโนโลยี/ดิจิทัล ในภาพรวมอยู่ในระดับดีมาก

การสร้างและการจัดระดับของนวัตกรรม Grading จัดอบรมนวัตกรรมชุมชนผ่านหลักสูตรเสริมสร้างพัฒนาศักยภาพนวัตกรชุมชนของมัสยิด เพื่อให้เกิดตามสมรรถนะตามหลักสูตรกำหนด ในทักษะต่าง ๆ คือ ทักษะการทำงานเป็นทีม ทักษะภาวะผู้นำ บทบาทและหน้าที่ของผู้นำ ทักษะการยืดหยุ่นทางสังคม ทักษะการจัดทำแผนพัฒนามัสยิด ทักษะการคิด (Design Thinking) และทักษะเทคโนโลยี /ดิจิทัล ซึ่งสามารถจัดระดับความรู้ความสามารถที่ได้ผ่านการจัดอบรม พบว่า นวัตกรชุมชนที่มีความพร้อมอยู่ในระดับมากที่สุด จำนวน 15 คน และนวัตกรรมที่มีความพร้อมอยู่ในระดับมาก จำนวน 5 คน

ผลที่เกิดขึ้นหรือการเปลี่ยนแปลง นวัตกรชุมชนที่ได้พัฒนาศักยภาพผ่านหลักสูตรเสริมสร้างพัฒนาศักยภาพนวัตกรชุมชนของมัสยิดต้นแบบ จำนวน 20 คน จาก 10 มัสยิดที่มีคุณสมบัติพร้อมตามสมรรถนะของหลักสูตรได้มีการดำเนินการกิจกรรมต่าง ๆ รวมทั้งการบริหารจัดการมัสยิดในรูปแบบใหม่ที่ได้นำมัสยิดเป็นฐาน สามารถนำคนในชุมชนได้คุณภาพชีวิตในด้านการศึกษาหาความรู้ให้กับชุมชนผ่านการอ่านหนังสือคุตบะห์ให้กับชุมชนเป็นประจำสัปดาห์ จำนวนไม่น้อยกว่า 200-700 คนต่อสัปดาห์ ตามขนาดของมัสยิด/ชุมชน ที่เป็นสับปูรุษชายที่มีอายุตามเกณฑ์ที่ศาสนานูมดี และผู้ที่ได้เข้าร่วมกิจกรรมในแต่ละสัปดาห์ได้นำองค์ความรู้ไปขยายผลต่อให้กับสมาชิกในครอบครัวของแต่ละครัวเรือนไม่น้อยกว่า 3-7 คน

การอบรมหลักสูตรนวัตกรหลักสูตรนวัตกรชุมชนในสังคมพหุวัฒนธรรมโดยใช้มัสยิดเป็นฐานให้กับนวัตกรชุมชนวัดอุประสงค์เพื่อเสริมสร้างพัฒนาศักยภาพนวัตกรชุมชนหรือนักปราชญ์ชาวบ้านให้เป็นผู้ขับเคลื่อนชุมชนที่มีคุณสมบัติพร้อมที่จะทำหน้าที่ โดยมีมาตรฐาน ตัวชี้วัด และสาระการเรียนรู้ เป็นตัวกำกับของหลักสูตร สำหรับกลุ่มเป้าหมายที่ใช้หลักสูตรนี้เบื้องต้นจะเป็นกลุ่มที่ทางทีมคณะวิจัยการศึกษารูปแบบและกลไกของมหาวิทยาลาญอนีในกระบวนการสร้างการเรียนรู้ร่วมกับมัสยิดโดยใช้โมเดลสันติภาพ (Peace Model) ในจังหวัดปัตตานี ร่วมกับมัสยิดต้นแบบที่ถูกคัดเลือกโดยทีมวิจัยมหาวิทยาลัยฟาฏอนี ในจังหวัดปัตตานี ทั้งหมด 10 มัสยิด ได้แก่ 1) มัสยิดอิตาวัน ตำบลบางปู 2) มัสยิดตะโล๊ะคือรามัน ตำบลตะโล๊ะคือรามัน 3) มัสยิดตะลุบัน ตำบลตะลุบัน 4) มัสยิดดารุลนอีม ตำบลดง 5) มัสยิดกลางจังหวัดปัตตานี ตำบลอาเนาะรู 6) มัสยิดอรรธมานียะห์ (บราโอ) ตำบลปยุต 7) มัสยิดนัจมุดดีน ตำบลทรายขาว 8) มัสยิดกรือเซะ (มัสยิดเก่า) ตำบลตันหยงลูโละ 9) มัสยิดรายอปัตตานี ตำบลจะบังติกอ 10) มัสยิดอัลมูฟลีสีน ตำบลควน

ทั้งนี้เพื่อให้ผู้เข้ารับการอบรมได้เรียนรู้แนวคิด ทฤษฎี และทักษะทางด้านการเป็นผู้นำหรือนวัตกรชุมชน/นักปราชญ์ชาวบ้าน เพื่อเป็นผู้ขับเคลื่อนชุมชนและการบริการวิชาการให้มีคุณภาพภายใต้ความหลากหลายทางวัฒนธรรมและสอดคล้องกับวิถีชีวิตของประชาชนในพื้นที่โดยคุณสมบัติของนวัตกรชุมชนที่จะมาเข้าร่วมการอบรม คือ ทักษะการทำงานเป็นทีม ทักษะภาวะผู้นำ บทบาทและหน้าที่ของผู้นำ ทักษะการยืดหยุ่นทางสังคม ทักษะการจัดทำแผนพัฒนามัสยิด ทักษะการคิด (Design Thinking) และทักษะการใช้เทคโนโลยี /ดิจิทัล

ผลจากการที่ได้จัดอบรมหลักสูตรเสริมสร้างพัฒนาศักยภาพนวัตกรชุมชนของมัสยิดต้นแบบให้กับนวัตกรชุมชนจำนวน 20 คน มีวัตถุประสงค์เพื่อเสริมสร้างพัฒนาศักยภาพนวัตกรชุมชนหรือนักปราชญ์ชาวบ้านให้เป็นผู้ขับเคลื่อนชุมชนที่มีคุณสมบัติพร้อมตามสมรรถนะที่เกิดขึ้นในหลักสูตร พบว่า ได้นวัตกรที่มีคุณสมบัติด้านความรู้ ความเข้าใจ และมีความสามารถการบริหารจัดการมัสยิด ให้เป็นระบบ ตลอดจน สร้างองค์ความรู้และสามารถเพิ่มทักษะจำเป็นที่เกี่ยวกับการดำเนินงานขับเคลื่อนชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพดังนี้

ลำดับที่	ทักษะที่เกิดขึ้นกับ นวัตกรรมชุมชน	กิจกรรม/กระบวนการพัฒนา	ผลจากการอบรม
1	ทักษะการทำงานเป็นทีม	จัดให้ผู้เข้าอบรมได้แบ่งสมาชิกเป็นกลุ่มตาม มัสยิด 10 มัสยิด โดยให้แต่ละมัสยิดให้สมาชิกใน กลุ่มร่วมต่อกระดาษให้เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส โดยมีการจัดเวลาซึ่งกระดาษที่ได้นั้นจะเป็น รูปทรงต่างๆ แต่พอต่อแล้วจะได้เป็นรูป สี่เหลี่ยมจัตุรัส แล้วทุกทีมออกแสดงความเห็น และสิ่งที่ได้จากการทำกิจกรรมนี้	นวัตกรรมได้เพิ่มทักษะในการทำงาน ที่ต้องอาศัยการทำงานเป็นทีมใน การแก้ปัญหาในทีม ซึ่งทุกคนต้อง มีส่วนร่วมในการทำภารกิจให้เสร็จ ภายในเวลาที่กำหนด
2	ทักษะภาวะผู้นำ	จัดให้มีการนำเสนอประเด็นต่างๆที่นวัตกรรมต้อง แก้ปัญหาในชุมชนของตนเอง โดยใช้ กระบวนการคิด วิเคราะห์ถึงปัญหา และวิธีแก้ ให้ประสบผลสำเร็จตามกลุ่มมัสยิดที่ได้แบ่งไว้	นวัตกรรมได้แนวคิดและได้ทักษะการ เป็นผู้นำที่ดี เช่น ให้ความสำคัญ กับทีมงาน มองเห็นความผิดพลาด กล้าที่จะเปลี่ยนแปลง รู้จักเรียนรู้ ต้องเป็นผู้นำที่เข้าถึงง่าย มีความ รับผิดชอบ พร้อมให้คำปรึกษา และเปิดโอกาสให้คนอื่น
3	บทบาทและหน้าที่ของ ผู้นำ	จัดอบรมในรูปแบบบรรยายให้ความรู้เชิง ทฤษฎีและปฏิบัติโดยวิทยากรผู้ทรงคุณวุฒิ และผู้เชี่ยวชาญโดยตรง	1. รับบทบาทและหน้าที่ความเป็น ผู้นำและผู้ตามที่ดีดำรงไว้ซึ่ง หลักธรรมคำสอนแห่งศาสนา 2. มีความซื่อสัตย์สุจริต สรรค์ สร้างศรัทธาด้วยผลงาน ยึดหลัก ความสามัคคีปรองดองของ บุคลากรในหมู่คณะ 3. รู้จักยืดหยุ่นตามสถานการณ์ มี ความคิดสร้างสรรค์วิธีการทำงาน ใหม่ๆ 4. บริหารงานแบบมีส่วนร่วมของ ชุมชน
4	ทักษะการยืดหยุ่นทาง สังคม	จัดกิจกรรมให้เรียนรู้จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เป็น Case Study ที่เกิดขึ้นในสังคมโดยให้ สมาชิกในกลุ่มของแต่ละกลุ่มได้ใช้หลักการยืด หยุ่นทางสังคมในการแก้ปัญหา	1. นวัตกรรมมีความสามารถในการ ยืดหยุ่นความคิดที่ดีจะมีการ ปรับตัวได้อย่างรวดเร็วต่อ สถานการณ์ใหม่ๆ 2. ผู้ที่มีทักษะ Shifting ที่ดี จะ สามารถเปลี่ยนจากการทำสิ่งหนึ่ง ไปทำอีกสิ่งหนึ่งได้อย่างง่ายดาย รู้วิธีการรับมือกับงานและปรับตัว อย่างเหมาะสมในทุกสถานการณ์ 3. สามารถมองความเป็นจริงได้ หลายมุมมอง มีความคิดนอก กรอบ มีวิธีแก้ไขปัญหาหลายด้าน

ลำดับที่	ทักษะที่เกิดขึ้นกับ นวัตกรรมชุมชน	กิจกรรม/กระบวนการพัฒนา	ผลจากการอบรม
5	ทักษะการจัดทำ แผนพัฒนามัธยมศึกษา	จัดอบรมและให้ความรู้ในเชิงทฤษฎีให้กับนวัตกรในด้านการจัดทำแผนพัฒนามัธยมศึกษา พร้อมลงมือปฏิบัติจัดทำแผนพัฒนาของมัธยมศึกษาแต่ละกลุ่ม สร้างกลยุทธ์ผ่านกระบวนการ SWOT และ TOWS Matrix	นวัตกรสามารถที่จะกำหนดวิสัยทัศน์ขององค์กร (มัธยมศึกษา) พันธกิจ และการกำหนดเป้าหมาย ตลอดจนมีทักษะในการจัดทำเป็นแผนปฏิบัติงานประจำปีได้
6	ทักษะการคิด (Design Thinking)	จัดอบรมและให้ความรู้เชิงกระบวนการคิดโดยให้แต่ละมัธยมศึกษาได้สำรวจสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นจริงของเยาวชนหรือผู้คนในชุมชนแล้วหาวิเคราะห์ถึงสาเหตุของการเกิดปัญหาแล้วหาทางออกด้วยใช้กระบวนการ (Design Thinking)	นวัตกรมีทักษะกระบวนการแก้ไขปัญหาตลอดจนหาทางออกที่เป็นลำดับขั้นตอนเห็นทางเลือกที่หลากหลาย และสามารถเลือกแนวทางที่ดีที่สุด และเหมาะสมที่สุดที่เป็นทางออกของการแก้ปัญหาและยังรู้จักใช้แผนสำรองในการแก้ปัญหา
7	ทักษะการใช้เทคโนโลยี/ ดิจิทัล	จัดให้มีการอบรมเชิงทฤษฎีและปฏิบัติในการนำเทคโนโลยีมาใช้ในการทำงานของคนทำงานในองค์กร เริ่มจากสาธิตให้ดูถึงประโยชน์ที่ได้จากการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีอย่างมหาศาล เช่นประโยชน์ของการใช้ไลน์กลุ่มในการสื่อสารหรือประชุมในองค์กร การหาองค์ความรู้ในโลกออนไลน์เพื่อมาประยุกต์ใช้ในการทำงานของบุคคลและองค์กร เป็นต้น	นวัตกรมีทักษะในการใช้เทคโนโลยีดิจิทัล ผ่านการใช้งานอินเทอร์เน็ต เช่น การใช้โปรแกรมประมวลผลคำ การใช้โปรแกรมตารางคำนวณ การใช้โปรแกรมนำเสนอ การใช้งานโปรแกรมสร้างสื่อดิจิทัล การทำงานรวมแบบออนไลน์ และการใช้ดิจิทัลเพื่อความปลอดภัย

อภิปรายผลการวิจัย

ผลการวิจัยการพัฒนาหลักสูตรเพื่อเสริมสร้างนวัตกรชุมชนโดยใช้มัธยมศึกษาเป็นฐานในบริบทสังคมพหุวัฒนธรรม จังหวัดปัตตานี มีประเด็นที่น่าสนใจและนำมาอภิปราย พบว่า หลักสูตรพัฒนาศักยภาพนวัตกรชุมชนของมัธยมศึกษา เพื่อพัฒนาทักษะทางด้านการเป็นผู้นำหรือนวัตกรชุมชน/นักปราชญ์ชาวบ้าน ทำหน้าที่เป็นผู้ขับเคลื่อนชุมชนและการบริการวิชาการให้มีคุณภาพภายใต้ความหลากหลายทางวัฒนธรรมและสอดคล้องกับวิถีชีวิตของประชาชนในพื้นที่ ประกอบด้วยวิสัยทัศน์ หลักการ จุดมุ่งหมาย สมรรถนะและคุณลักษณะมุสลิมที่พึงประสงค์ จุดประสงค์รายวิชา มาตรฐานการเรียนรู้ ตัวชี้วัด เนื้อหาสาระ สื่อการเรียนรู้ รวมถึงการวัดและประเมินผล และกิจกรรมเสริมหลักสูตร ทั้งนี้เพื่อให้การนำหลักสูตรไปใช้สามารถสร้างความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องในการพัฒนาผู้เรียนให้มีสมรรถนะและคุณลักษณะที่พึงประสงค์อย่างครอบคลุม เป็นมุสลิมที่มีคุณภาพ สร้างประชาชาติที่ดีเลิศ สามารถสร้างประโยชน์ให้กับสังคม ประเทศชาติ และประชาชาติอย่างสันติ สอดคล้องกับงานวิจัยของจันทร์จิรา เหลลราช (2567) พบว่า แนวคิดและองค์ความรู้เกี่ยวกับความสามารถทางดิจิทัลสำหรับนวัตกรสังคมเพื่อพัฒนาชุมชนแห่งการเรียนรู้ โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น 5 ส่วน คือ 1) แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับนวัตกรรมทางสังคม แสดงถึงวิวัฒนาการของนวัตกรรมทางสังคมและแนวคิดที่มีอิทธิพลต่อนวัตกรรมทางสังคม 2) ความสำคัญของความสามารถทางดิจิทัลและนวัตกรรมทางสังคม แสดงถึงความสำคัญของความสามารถทางดิจิทัลที่มีต่อนวัตกรรมสังคม 3) ความสามารถทางดิจิทัลสำหรับนวัตกรสังคม แสดงถึงความสำคัญของทักษะความรู้ ความสามารถทางดิจิทัลของนวัตกรสังคม 4) ความสามารถทางดิจิทัลสำหรับนวัตกรสังคมเพื่อการพัฒนาชุมชนแห่งการเรียนรู้ และ 5) กรณีศึกษาเกี่ยวกับการประยุกต์ใช้ความสามารถทาง

ดิจิทัลเพื่อพัฒนาชุมชนแห่งการเรียนรู้ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อองค์กร หน่วยงาน องค์กรเพื่อสังคม ผู้ทำหน้าที่สร้างสรรค์นวัตกรรมทางสังคม

ผลการพัฒนาหลักสูตรนวัตกรรมชุมชนในสังคมพหุวัฒนธรรมโดยใช้มัสยิดเป็นฐานในจังหวัดปัตตานี พบว่า นวัตกรรมที่มีความรู้ ความเข้าใจ และมีความสามารถบริหารจัดการมัสยิดให้เป็นระบบ ตลอดจนสร้างองค์ความรู้และสามารถเพิ่มทักษะจำเป็นที่เกี่ยวกับการดำเนินงานขับเคลื่อนชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ กล่าวคือ มีทักษะการทำงานเป็นทีม มีทักษะภาวะผู้นำ มีบทบาทและหน้าที่ของผู้นำ มีทักษะการยืดหยุ่นทางสังคม มีทักษะการจัดทำแผนพัฒนามัสยิด มีทักษะการคิด (Design Thinking) และมีทักษะการใช้เทคโนโลยี/ดิจิทัล สอดคล้องกับงานวิจัยของอับดุลลาเต๊ะ สาและ และคณะ (2566) พบว่าการพัฒนาคุณภาพชีวิตของสังคมพหุวัฒนธรรมโดยมีมัสยิดเป็นฐานในจังหวัดปัตตานี โดยใช้กระบวนการจัดการองค์ความรู้ในอิสลาม คือ มัสยิดที่มีองค์ความรู้อิสลามเป็นฐานและมีพัฒนาการทางความรู้อย่างต่อเนื่องทั้งนี้เพื่อขยายขีดความสามารถที่ไม่เพียงแต่การเรียนรู้เท่านั้นการพัฒนาความรู้ใหม่ และความเข้าใจที่ถ่องแท้ถึงองค์ความรู้ในอิสลาม โดยมีมัสยิดเป็นปัจจัยที่สำคัญต่อความสำเร็จในการเรียนรู้ ซึ่งมีเทคโนโลยีสารสนเทศได้เข้ามามีบทบาทสำคัญต่อการเรียนรู้ของมัสยิด ประกอบด้วย การตัดหญ้า (ความยำเกรง) อะห์ซัน (หลักความดี) อะห์ดีฟ (เป้าหมายและวิสัยทัศน์) ญามาอะห์ (การทำงานและเรียนรู้ร่วมกันเป็นทีม) อุคูวะห์ (การมีสายสัมพันธ์แห่งภราดรภาพ) ตะวะห์ (การเผยแพร่อิสลาม) และสอดคล้องกับงานวิจัยของนิลุบล ศรีเทพ และคณะ (2566) พบว่า นวัตกรรมชุมชนที่เข้าร่วมวิจัยมีสมรรถนะ อยู่ในระดับที่ 3 คือ มีความสามารถในการแก้ปัญหาของชุมชนด้วยเทคโนโลยีและนวัตกรรมที่เหมาะสม ร้อยละ 50 รองลงมาคือ นวัตกรรมชุมชนที่เข้าร่วมวิจัยมีสมรรถนะ อยู่ในระดับที่ 4 คือ สามารถเลือกใช้เทคโนโลยีหรือนวัตกรรมในการแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชน สามารถสรุปบทเรียนหรือสร้างข้อค้นพบที่เป็นประโยชน์ และสามารถถ่ายทอดองค์ความรู้เพื่อขยายผลบทเรียนหรือข้อค้นพบต่อไปได้ ร้อยละ 36.66 และนวัตกรรมชุมชนที่เข้าร่วมวิจัยมีสมรรถนะ อยู่ในระดับที่ 5 คือ สามารถจัดทำแผนชุมชนบูรณาการสู่แผนระดับนโยบายของภาครัฐเพื่อให้เกิดการพัฒนาพื้นที่อย่างต่อเนื่องได้ ร้อยละ 13.33 ตามลำดับ

สรุปผลการวิจัย

ผลการศึกษาการพัฒนาหลักสูตรเพื่อเสริมสร้างนวัตกรรมชุมชนโดยใช้มัสยิดเป็นฐานในบริบทสังคมพหุวัฒนธรรมจังหวัดปัตตานี การพัฒนานวัตกรรมชุมชนจำเป็นต้องยึดมัสยิดเป็นฐานการเรียนรู้ เนื่องจากมัสยิดทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางทางศาสนา สังคม และวัฒนธรรมของชุมชนมุสลิม หลักสูตรที่พัฒนาขึ้นมีโครงสร้างชัดเจน ประกอบด้วยวัตถุประสงค์ เนื้อหา กิจกรรมการเรียนรู้ และการประเมินผลที่สอดคล้องกับบริบทชุมชนและสังคมพหุวัฒนธรรม โดยมีมุ่งเสริมสร้างคุณลักษณะและสมรรถนะของนวัตกรรมชุมชนทั้งด้านศาสนา ความเป็นผู้นำ การบริหารจัดการ การคิดวิเคราะห์ และการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ผลจากการทดลองใช้หลักสูตรสะท้อนให้เห็นว่าผู้เข้าร่วมมีพัฒนาการด้านความรู้ ความเข้าใจ และบทบาทในการขับเคลื่อนกิจกรรมชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม มัสยิดสามารถทำหน้าที่เป็นฐานการยกระดับคุณภาพชีวิตด้านการศึกษาและการเรียนรู้ตลอดชีวิตของประชาชน โดยเฉพาะการถ่ายทอดองค์ความรู้ผ่านกิจกรรมทางศาสนา เช่น การอ่านและอธิบายคุตบะห์ประจำสัปดาห์ ซึ่งสามารถเข้าถึงประชาชนในชุมชนได้อย่างกว้างขวาง องค์ความรู้และหลักสูตรที่มีความเป็นระบบ สอดคล้องกับหลักการอิสลามและบริบทสังคมพหุวัฒนธรรม สามารถนำไปใช้เป็นต้นแบบในการพัฒนานวัตกรรมชุมชนและการจัดการศึกษาชุมชนโดยใช้มัสยิดเป็นฐาน ทั้งในจังหวัดปัตตานีและพื้นที่ที่มีบริบทใกล้เคียง

ข้อเสนอแนะ

สำนักงานคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด อีหม่าม คอเต็บ บิลาและคณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิดสามารถนำผลการวิจัยนี้เป็นหลักสูตรเพื่อเสริมสร้างนวัตกรรมชุมชนโดยใช้มัสยิดเป็นฐานในบริบทสังคมพหุวัฒนธรรม นำหลักสูตรเสริมสร้างทักษะนวัตกรรมและภาวะผู้นำสู่เยาวชน ตลอดจนนำเนื้อหาหลักสูตรในกิจกรรมการเรียนการสอน พร้อมจัดกิจกรรมพัฒนาเยาวชนเชิงสร้างสรรค์ที่ใช้มัสยิดเป็นฐาน

กิตติกรรมประกาศ

คณะผู้วิจัยขอขอบคุณ หน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.) เป็นอย่างสูง ที่ได้ให้การสนับสนุนงบประมาณการวิจัยในครั้งนี้ อันเป็นปัจจัยสำคัญที่เอื้อให้การดำเนินงานวิจัยเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและบรรลุวัตถุประสงค์ตามกรอบที่กำหนด นอกจากนี้ คณะผู้วิจัยขอขอบคุณหน่วยงานและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกภาคส่วนที่ให้ความร่วมมือ อำนวยความสะดวก และให้ข้อเสนอแนะอันเป็นประโยชน์ตลอดกระบวนการวิจัย ซึ่งมีส่วนช่วยยกระดับคุณภาพของผลงานวิจัยนี้ให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

เอกสารอ้างอิง

- ชิตยา ปิยะรังสี คักดา สวาทะนันท์ น้ำผึ้ง อินทะเนตร และ อุไรวรรณ หาญวงศ์. (2563). คุณลักษณะของนวัตกรรมรุ่นใหม่. *วารสารศิลปศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์*, 22(2), 438-458.
- ชั้นทอง วัฒนะประดิษฐ์ และคณะ. (2564). รูปแบบการสร้างสังคมพหุวัฒนธรรมไร้รอยต่อทางศาสนา. *วารสารมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*, 8(3), 436-450.
- จันทร์จิรา เหลลาราช. (2567). ความสามารถทางดิจิทัลสำหรับนวัตกรรมสังคมเพื่อพัฒนาชุมชนแห่งการเรียนรู้. *วารสารชุมชนวิจัยและพัฒนาสังคม*, 18(1), 21-38.
- จามรี พระสุนิต. (2563). การส่งเสริมนวัตกรรมชาวบ้านของชุมชนบ้านปางสา ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย. *วารสารวิจัยสังคมและปริทัศน์*, 43(2), 181-218.
- นิลุบล ศรีเทพ และคณะ. (2566). การพัฒนาสมรรถนะของนวัตกรรมชุมชนด้านการส่งเสริมศักยภาพการจัดการกลุ่มอาชีพผู้สูงอายุในชุมชนสู่การเพิ่มรายได้เพื่อรองรับสังคมสูงวัย. *วารสารบริหารธุรกิจและศิลปศาสตร์ ราชชมภูล้านนา*, 11(2), 215-230.
- ยุทธนา นรเชษฐ และ จุฬารัตน์ ทองอินทร์. (2563). การอยู่ร่วมกันของคนในสังคมพหุวัฒนธรรมในประเทศไทย. *วารสารมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*, 7(1), 102-118.
- รัตติยา เหนืออำนาจ และคณะ. (2565). การพัฒนากระบวนการทัศน์และความเข้าใจทางพหุวัฒนธรรมกับการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ. *วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์*, 11(1), 212-226.
- ศดานัน บุญรอด และ สุกัญญา แซ่ม้อย. (2564). ความต้องการจำเป็นในการพัฒนาการบริหารวิชาการของโรงเรียนในสังกัดองค์การบริหารส่วน จังหวัดกาญจนบุรี ตามแนวคิดสมรรถนะนวัตกรรมสังคม. *วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี*, 15(2), 106-119.
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2563). *แนวทางการพัฒนาหลักสูตรฐานชุมชนและหลักสูตรท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา.
- อัศุลย์ลาเต๊ะ สาและ และคณะ. (2566). รูปแบบการพัฒนาคุณภาพชีวิตของสังคมพหุวัฒนธรรมโดยมีมัสยิดเป็นฐานในจังหวัดปัตตานี. *วารสารมนารอ : วารสารประเด็นอิสลามร่วมสมัย*, 4(2), 84-97.
- อัศุลย์ลาเต๊ะ สาและ และคณะ. (2567). บทบาทมัสยิดต่อการพัฒนาชุมชนมุสลิมในสังคมพหุวัฒนธรรมจังหวัดปัตตานี. *วารสารครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏยะลา*, 3(1), 73-79.
- อัฐพล เทพยา และอนุชา แพงเกษร . (2566). นวัตกรรมชุมชน: การสร้างสรรค์และการพัฒนาชุมชนสันติสุขต้นแบบ. *Journal of Social Sciences and Humanities Research in Asia มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์*, 28(3), 45-62.
- Al-Attas, S. M. N. (2020). *The concept of education in Islam: A framework for an Islamic philosophy of education*. Kuala Lumpur: ISTAC.
- Hashim, R. (2020). *Educational dualism in Malaysia: Implications for theory and practice*. Oxford University Press.

- Hashim, R., & Langgulung, H. (2021). Islamic education and human development: Integrating knowledge and values. *Journal of Islamic Educational Studies*, 9(2), 15-32.
- Ministry of Higher Education, Science, Research and Innovation. (2023). *Thailand higher education and human resource development strategy (2023-2027)*. Bangkok: Ministry of Higher Education.
- OECD. (2021). *Education 2030: The future of education and skills*. Paris: OECD Publishing.
- Ornstein, A. C., & Hunkins, F. P. (2022). *Curriculum: Foundations, principles, and issues* (8th ed.). Pearson Education.
- Syahril, S., Fajri, S., Fauzani, F., Putri, A. R., & Zulpadrianto, Z. (2024). Exploring religious moderation in community-based learning within multicultural societies. *Journal of Contemporary Islam and Muslim Societies*, 8(2), 155-170.
- Tyler, R. W. (2021). *Basic principles of curriculum and instruction* (Revised ed.). University of Chicago Press.
- UNESCO. (2021). *Reimagining our futures together: A new social contract for education*. Paris: UNESCO.